

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341/1/8:340.5+341.17

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/106>

ПОРІВНЯЛЬНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

COMPARATIVE INTERNATIONAL LAW AND REGIONALIZATION OF INTERNATIONAL LAW

Бехруз Х.Н., д. ю. н., професор,
завідувач кафедри історії держави і права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Мохд Наргіс, аспірантка кафедри міжнародного та європейського права

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто тенденції зростання впливу міжнародного регіонального права на національне право та обґрунтовано застосування порівняльного міжнародного права як інструмента дослідження міжнародного регіонального права. Встановлено, що історично норми регіонального права є більш давніми і у своїй більшості ставали основою універсальних норм. Статут ООН визнає роль і значення регіональних норм з акцентом на їх несуперечність положенням міжнародно-універсального права. Розвиток регіоналізму проявляється, зокрема, у формуванні нових форм і принципів співіснування. Результатом цього процесу є розвиток регіональних систем, створення міжнародних організацій регіонального типу, розвиток регіонального права. Визначено, що міжнародне регіональне право – це підсистема міжнародно-універсального права, що регулює комплекс суспільних відносин щодо функціонування регіональних об'єднань та організацій, взаємодії держав-членів регіональних об'єднань та інших суб'єктів міжнародного права між собою, як у межах, визначених їх установчими документами, з їх членами, так і поза ними, та взаємодії держав-членів цих регіональних утворень з іншими суб'єктами міжнародного права на договірній основі. Доктрині відомі такі концепції міжнародного регіонального права, як міжнародне європейське, міжнародне американське право, міжнародне латиноамериканське право, міжнародне африканське право, міжнародне ісламське право.

Доведено, що поширення використання міжнародним правом порівняльно-правового методу та формування у межах науки міжнародного права порівняльного міжнародного права, є очевидною необхідністю для дослідження його об'єкта та предмету. Застосування порівняльного міжнародного права, поряд з іншими інструментами пізнання міжнародного права, забезпечує результативність та ефективність міжнародно-правових досліджень, сприяють адекватному осмисленню цих складних теоретико-правових проблем та зміцненню регіональних правових просторів, що базуються на міжнародному регіональному праві. Порівняльному міжнародному праву належить роль поєднуючої ланки між національним і міжнародним правом, що значною мірою сприяє перегляду усталених стереотипів, формуванню нового погляду на норми і постулати. Порівняльне міжнародне право може допомогти науці сучасного міжнародного права знайти баланс між динамікою та статикою суспільного розвитку, необхідних для формування принципів та норм, що потребують загального визнання та загальної для усіх суб'єктів міжнародного права значущості.

Ключові слова: порівняльне правознавство, порівняльне міжнародне право, міжнародно-універсальне право, міжнародне регіональне право, регіональні норми права.

The article considers the growing trends of regional law on the legal system of national and regional legal systems and substantiates the use of comparative international law as a tool for studying international regional law. It is established that historically the norms of regional law are older and in their majority, became the basis of universal norms. The UN Charter recognizes the role and importance of regional norms with an emphasis on their consistency with the provisions of international law. The development of regionalism is manifested, in particular, in the formation of new forms and principles of coexistence. The result of this process is the development of regional systems, the creation of international organizations of the regional type, the development of regional law. It is determined that international regional law is a subsystem of international universal law that regulates the complex of public relations regarding the functioning of regional associations and organizations, the interaction of member states of regional associations and other subjects of international law among themselves, as within defined by their constituent instruments, with their members and outside them, and the interaction of the member states of these regional entities with other subjects of international law on a contractual basis. The doctrine knows such concepts of international regional law as international European, international American law, international Latin American law, international African law, international Islamic law.

It is proved that the spread of the use of international law of the comparative law method and the formation within the science of international law of comparative international law is an obvious necessity for the study of its object and subject. The application of comparative international law, along with other tools of knowledge of international law, ensures the effectiveness and efficiency of international legal research, contributes to the adequate understanding of these complex theoretical and legal issues and strengthens regional legal spaces based on international regional law. Comparative international law has the role of a link between national and international law, which greatly contributes to the revision of established stereotypes, the formation of a new view of norms and postulates. Comparative international law can help the science of modern international law to find a balance between the dynamics and statics of social development, necessary for the formation of principles and norms that require universal recognition and common to all subjects of international law significance.

Key words: comparative law, comparative international law, international universal law, international regional law, regional law.

Сучасні тенденції правового розвитку свідчать про зростання впливу міжнародного регіонального права на національне право. Порівняльно-правові дослідження у цій сфері сприяють адекватному осмисленню цих складних теоретико-правових проблем та зміцненню регіональних правових просторів, що базуються на регіональному праві.

Питання регіоналізму у міжнародному праві та появи міжнародного регіонального права є предметом наукових розробок вітчизняних та зарубіжних юристів-міжнародників, які розглядають фактори, що викликають та прискорюють ці явища, ризики, пов'язані з цим, серед яких М. В. Буроменський, О. В. Буткевич, Т. Ф. Графф, В. Канвар, Я. Клочка, А. Ф. Курбанов, Д. В. Лук'янов,

В. В. Мицик, С. Мундунга Нцігоу, М. Форто, Г. Хафнер та ін. Серед науковців поширюється думка про необхідність застосування здобутків порівняльного правознавства у дослідженні міжнародно-універсального права загалом, та міжнародного регіонального зокрема. Ця проблематика розглядається у працях Х. Бехруза, М. Коскенніємі, О. О. Мережка, А. Робертс, П. Стефана, П.-Юг Верд'є та ін.

Метою статті є обґрунтування застосування порівняльного міжнародного права як інструмента дослідження міжнародного регіонального права.

Викладення основного матеріалу. Регіональне право, як особливий різновид міжнародно-універсального права, дедалі розширює регуляторний вплив на впорядкування відносин між державами окремого регіону з урахуванням їх особливостей. Д. В. Лук'янов регіоналізацію права розглядає як «процес правового регулювання міжнародних відносин, суб'єктами яких є територіальні (регіональні) економічні та політичні союзи, міжнародні організації тощо (Європейський Союз, Рада Європи, ОБСЄ та ін.), а також окремі регіони держав, які можуть виступати учасниками міжнародних відносин» [1, с. 28].

У міжнародно-універсальному праві регіоналізм визнається у Статуті ООН у розділі «Регіональні угоди», зокрема у п. 1 ст. 52, де зазначається, що «цей Статут ні в якій мірі не перешкоджає існуванню регіональних угод або органів для розв'язання питань, що відносяться до підтримання миру та безпеки, які є придатними для регіональних дій, за умови, що такі угоди або органи та їх діяльність сумісні з цілями та принципами ООН» [2; 3]. У доповіді Комісії з міжнародного права на тему ««Фрагментація міжнародного права: труднощі, зумовлені диверсифікацією та розширенням сфери охоплення міжнародного права» виокремлено три підходи до його розуміння: 1) як набір підходів та методів для вивчення міжнародного права; 2) як метод міжнародної законотворчості; 3) як існування географічних винятків із правил універсального права [4].

Отже, сучасне міжнародне право складається з універсального (загального) та регіонального права. Норми регіонального права є давнішими та у своїй більшості ставали основою універсальних норм. Статут ООН визнає роль і значення регіональних норм з акцентом на їх несуперечність положенням міжнародно-універсального права. Розвиток регіоналізму проявляється, зокрема, у формуванні нових форм і принципів співіснування. Результатом цього процесу є розвиток регіональних систем, створення міжнародних організацій регіонального типу, розвиток регіонального права.

Просторова дія правової норми дозволяє кваліфікувати її як «регіональну». Загальне міжнародне право є обов'язковим для усіх держав світу. Це право, яке регулює міжнародне співтовариство в цілому, подібно до основної частини звичаєвого права. Цим воно відрізняється від регіонального міжнародного права, яке є обов'язковим лише для держав окремого регіону. Регіональна норма міжнародного права – це норма, що регулює «будь-які міждержавні відносини, суб'єкт яких має регіональний інтерес і які визнаються усіма або більшістю держав певного регіону» [3, с. 199]. Регіональні правові норми існують лише в обмеженому просторі і можуть стосуватися договорів, звичаїв, односторонніх актів, судових рішень чи арбітражних розглядів чи рішень міжнародних організацій. Поширеною є практика, коли міжнародно-універсальні норми закріплюють мінімальні стандарти у певних сферах, пропонуючи розширювати їх на регіональному рівні. Як приклад можна навести європейську систему захисту прав людини, яка встановлює більш високі стандарти правозахисту, ніж на універсальному рівні.

Міжнародне регіональне право пропонується з позицій його вузького та широкого тлумачення: «вузький під-

хід заснований на наявності в регіоні цінностей, покладених в основу виокремлення певного регіону; широкий підхід передбачає в якості класифікуючого критерію будь-яке правило, що має регіональну сферу застосування [5; 6, с. 86]. Поява міжнародного регіонального права асоціюється з першим підходом до його розуміння, поступово воно розширювалося і стало розумітися в широкому сенсі. Міжнародне регіональне право А. Ф. Курбанов визначає як «галузь міжнародного права, що регулює комплекс суспільних відносин держав зі створення та ліквідації регіональних об'єднань, взаємодії регіональних об'єднань з їх членами, зі співробітництва держав між собою в межах створених ними регіональних об'єднань в різних сферах відносин, обумовлених їх цілями, а також взаємодії регіональних інституційних структур у рамках конкретного об'єднання» [7, с. 190].

З огляду на велику кількість створених регіональних організацій, відповідно, значну кількість джерел регіонального права, а також, беручи до уваги специфіку кожної з регіональних організацій, важливе значення мають питання систематизації й структурування міжнародного регіонального права. Міжнародне регіональне право – складна система, і, незалежно від його видової характеристики, може бути структуровано наступним чином.

1. Насамперед, це нормативно-правові акти, прийняті універсальними міжнародними організаціями, передусім ООН, які стосуються функціонування регіональних утворень. Регіональний правовий режим може бути встановлений тими ж нормами, що й становлять універсальний правовий порядок, крім загальних принципів права та норми *ius cogens*.

2. Рішення міжнародних судових інституцій, які стосуються функціонування держав, що входять до складу певного регіонального утворення.

3. Нормативно-правові акти, прийняті в результаті адаптації приписів міжнародно-універсального права, та власної нормотворчої діяльності регіональних утворень, а також пов'язані з їх організаційно-розпорядчими функціями.

4. Договори, що укладаються між державами-членами регіонального утворення чи з іншими державами – суб'єктами міжнародного права. Так, країни-члени регіонального об'єднання можуть взаємодіяти з іншими його членами на підставі договорів у різних сферах – економічній, соціальній, військово-політичній, правовій тощо, як це передбачено установчими документами.

Доктрині відомі такі концепції міжнародного регіонального права, як міжнародне європейське, міжнародне американське право, міжнародне латиноамериканське право, міжнародне африканське право, міжнародне ісламське право.

Очевидним є те, що «сучасні тенденції правового розвитку свідчать про зростання впливу регіонального права на систему національного права. Порівняльно-правові дослідження у цій сфері сприяють адекватному осмисленню цих складних теоретико-правових проблем та зміцненню регіональних правових просторів, що базуються на регіональному праві» [8, с. 57]. О. О. Мережка справедливо зазначає, що «оскільки для кожної цивілізації та правових систем, що формуються в її межах, є характерним свій особливий тип міжнародного права, то ми можемо порівнювати ці цивілізації з погляду їхнього підходу до міжнародного права» [9]. Слід зазначити, що до формування сучасного міжнародного права долучилися багато країн та регіонів «незахідного» світу, але в основу формування міжнародного права покладено європейські, західні цінності. Як зазначає африканський учений-міжнародник Дж. Туо Гаті та багато інших його колег, сучасний міжнародний закон нормативно є переважно європоцентричним [10, с. 24]. У результаті христосових походів, завоювань, відкриттів та колонізації європейська цивілізація поступово

поширювалася на інші континенти, але це не означало включення «відкритих» країн та регіональних спільнот до спільноти європейських держав. Почався поділ держав, народів та територій на цивілізовані, варварські та дикунські, сформувався так званий стандарт цивілізації [11; 12, с. 192; 13; 14], який базувався на цивілізаційних або культурних відмінностях між Заходом та не-Заходом і був серед усіх міжнародно-правових доктрин та принципів XIX століття найяскравішим прикладом деспотичного характеру міжнародного колоніального права.

Західні та незахідні дослідники зазначають, що процес поширення міжнародного європейського права був насильницькою асиміляцією неєвропейських народів до європейської системи. Міжнародне право було побудовано відповідно до європейської філософії, історії, культури та досвіду, які були далекі від незахідних підходів [15, с. 34]. Домінуючим дискурсом був європейський проект виключення «іншого», за яким слідувала «цивілізаційна місія», спрямована на те, щоб зробити «іншого» більш схожим на себе [16]. Відповідно до цього підходу до середини XIX століття до світового правопорядку входили тільки цивілізовані країни, переважно європейські, до нього у той період не входили, наприклад, Османська імперія, Китай, Японія.

Стандарт цивілізації переслідує міжнародно-правові дослідження і нині. Справедливо наголошується, що перспективи міжнародного права частково залежать від того, чи існують реальні та міцні інтелектуальні зв'язки країн «незахідного типу» з міжнародним правом та чи можуть незахідні правові традиції та доктринальні здобутки знайти своє вираження у науці міжнародного права та міжнародному законодавстві [17, с. 1]. Саме регіональне право є м'якою та ефективною формою уніфікації та гармонізації законодавства з урахуванням особливостей різних регіонів [8, с. 57], а порівняльне міжнародне право, своєю чергою, є тим інструментом, який надає можливість більш ефективно порівнювати різні регіональні системи міжнародного права.

Усталеним є погляд на порівняльне правознавство як галузь знань, яка використовується для аналізу та зіставлення нормативних рішень у двох або більше різних правових системах. На макрорівні порівнюються основні риси різних правових систем (наприклад, цивільне право), процедури вирішення спорів тощо, на мікрорівні – певні правові інститути. Але порівняльно-правові дослідження можуть здійснюватися не лише у межах національним правових систем чи між національними правовими системами, але й між різними рівнями систем права – міжнародно-універсального права, міжнародного регіонального права, транснаціонального права.

Поміркуємо над формуванням нової галузі знань – порівняльного міжнародного права, та її статусу. Як зазначають автори монографії «Концептуалізація порівняльного міжнародного права» (Conceptualizing Comparative International Law», 2018), порівняльне міжнародне право об'єднує дві галузі – міжнародне право та порівняльне правознавство, які часто співіснують одне з одним, але майже не взаємодіють. У цьому випадку в результаті такої взаємодії є використання порівняльним міжнародним правом

ідей та методів порівняльного правознавства для виявлення, аналізу та пояснення подібностей та відмінностей у тому, як міжнародне право розуміється, інтерпретується, застосовується та розглядається різними національними, регіональними та міжнародними суб'єктами [18]. Цю нову галузь знань пропонується розглядати як методологічний підхід, як функціональний інструмент, який обслуговує політичний проект, спрямований на удосконалення міжнародного права як професії та, своєю чергою, міжнародного права як нормативної системи [18].

На думку О. О. Мережка, «порівняльне міжнародне право необхідно розглядати як порівняльно-правовий метод, що застосовується у міжнародно-правових дослідженнях» [9]. Науковець бачить формування цієї галузі знань у межах науки міжнародного права. Порівняльне міжнародне право є мостом між міжнародно-універсальним, міжнародно-регіональним правом, а також між національним правом. Сравнительное международное право можно рассматривать как «нова якість, новий рівень взаємодії таких найважливіших юридичних наук, як міжнародне право та порівняльне правознавство» [8, с. 59].

Нині порівняльному правознавству та порівняльному міжнародному праву належить роль поєднуючої ланки між національним і міжнародним правом, що значною мірою сприяє перегляду усталених стереотипів, формуванню нового погляду на норми і постулати. Порівняльне правознавство може допомогти науці сучасного міжнародного права знайти баланс між динамікою та статикою суспільного розвитку, необхідних для формування принципів та норм, що потребують загального визнання та загальної для усіх суб'єктів міжнародного права значущості.

Висновки. Нині збільшується кількість міжнародно-правових підсистем, кожна з яких має інституційні або нормативні специфікатори, відповідно до положень, встановлених спеціальними угодами. Міжнародне регіональне право – це підсистема міжнародно-універсального права, що регулює комплекс суспільних відносин щодо функціонування регіональних об'єднань та організацій, взаємодії держав-членів регіональних об'єднань та інших суб'єктів міжнародного права між собою, як у межах, визначених їх установчими документами, з їх членами, так і поза ними, та взаємодії держав-членів цих регіональних утворень з іншими суб'єктами міжнародного права на договірній основі.

Поширення використання міжнародним правом порівняльно-правового методу та формування у межах науки міжнародного права порівняльного міжнародного права, є очевидною необхідністю для дослідження його об'єкта та предмету. Порівняння того, як міжнародні норми тлумачаться на міжнародно-універсальному чи регіональному рівнях, є необхідним для ефективної оцінки змісту, охоплення та дійсності норми міжнародного права. Застосування порівняльного міжнародного права, поряд з іншими інструментами пізнання міжнародного права, забезпечує результативність та ефективність міжнародно-правових досліджень. На думку багатьох правознавців-міжнародників, саме це формує зміст поняття «порівняльне міжнародне право».

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янов Д. В. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид наук: 12.00.01. Харків, 2016. 42 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : прийняті 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
3. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.]; за ред. В. В. Мицика. 2-ге вид., змін. Харків : Право, 2020. Т. 1: Основи теорії. 416 с.
4. Fragmentation of International Law: difficulties arising from the diversification and expansion of International law : Report of the Study Group of the International Law Commission / Finalized by Martti Koskenniemi. ILC, 58th Session, 2006. Doc. A/CN.4/L.682. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf
5. Forteau M. Regional International Law. *Max Planck Encyclopedias of International Law*. 2006. URL: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1463>

6. Мохд Н. Міжнародне публічне право: фрагментація та регіоналізація. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*. 2021. № 6. С. 83–88. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16266952799562.pdf>
7. Курбанов А. Ф. Международное региональное право: вопросы теории и практики : монография. Баку : Елм, 2016. 280 с.
8. Бехруз Х. Сравнительное международное право – актуальное направление правовых исследований. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. Одеса, 2015. Т. 16. С. 51–60.
9. Мережко А. А. В каком смысле мы можем говорить о сравнительном международном праве? URL: <https://www.academia.edu/>
10. Gathii James Thuo. Africa. *The Oxford Handbook of the History of International Law*; ed. Bardo Fassbender, Anne Peters. 2012. DOI: 10.1093/law/9780199599752.003.0018
11. Gerrit W. Gong. *The Standard of «Civilization» in International Society*. Oxford University Press, 1984. 267 p.
12. Peñas Esteban Fr. J. Standard of civilization: The history of international relations. *Relacione Internacionales*. 2019. № 40. P. 171–195.
13. Koskenniemi M. *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law, 1870–1960*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 569 p.
14. Anghie A. Contents. In *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. Cambridge : Cambridge University Press. 2005. 359 p.
15. Mutua M. What is TWAIL? *Proceedings of the ASIL. Annual Meeting*. 2000. Vol. 94. P. 31–38.
16. Chesterman Simon. Asia's Ambivalence about International Law and Institutions: Past, Present and Futures. *European Journal of International Law*. 2016. Vol. 27, is. 4. P. 945–978. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chw051>
17. Xiaoshi Zhang. Rethinking International Legal Narrative Concerning Nineteenth Century China: Seeking China's Intellectual Connection to International Law. *The Chinese Journal of Global Governance*. 2018. № 4. P. 1–21.
18. *Conceptualizing Comparative International Law* / A. Roberts, Paul B. Stephan, Pierre-Hugues Verdier, Mila Versteeg. Oxford University Press, 2018. URL: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780190697570.001.0001/oso-9780190697570>